

SUPLEMENT DO ARTYKUŁU „O KILKU WCIELENIACH JEDNEGO PORTRETU” STANISŁAWA KOSTKI POTOCKIEGO

Pisząc artykuł *Skąd przybył Stanisław Kostka Potocki na uroczystość wręczenia konstytucji Księstwa Warszawskiego? – czyli o kilku wcieleniach jednego portretu* byłem przekonany, iż ów namalowany dla pijarskiego konwiktu na Żoliborzu olejny konterfekt Potockiego uległ bezpowrotnemu przepadkowi w czasie II wojny światowej¹. Analiza pijarskich przekazów źródłowych pozwoliła wszakże ponad wszelką wątpliwość zidentyfikować drzeworyt, sygnowany przez Wolskiego (znanego jedynie z inicjału imienia: K.), przeznaczony do albumowego wydawnictwa z 1877 roku, jako sporządzony wedle tego właśnie wizerunku, znajdującego się podówczas już w zbiorach pałacu w Wilanowie². Okazuje się jednak, że obraz cały czas pozostawał w magazynach muzeum wilanowskiego, a nigdy w okresie powojennym nie był prezentowany publicznie ze względu na zły stan zachowania³. Obecne udostępnienie płótna – po przeprowadzeniu gruntownej jego renowacji –

pozwała na zweryfikowanie domysłów czynionych uprzednio wyłącznie na podstawie analizy graficznego powtórzenia⁴. Stąd kilka poniższych uwag.

Stanisław Kostka Potocki na portrecie został ujęty – by posłużyć się słowami rektora pijarskiego konwiktu Kajetana Kamieńskiego – „w całej jego postaci, w ubiorze ówczesnym urzędowym”⁵. Ukazano go *en trois quarts*, z głową skierowaną w prawo, podczas gdy cała figura zwrócona jest w lewo. Stosownie do sprawowanego stanowiska przedstawiony został w mundurze galowym prezesa Rady Stanu i ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Strój ów składa się z szarego fraka, suto haftowanego złotą nicią, przepasanego białą szarfą, ciemnych spodni do kolan, białych pończoch i pantofli ze złotymi klamrami. Szyję osłania halsztuk z żabotem. Na piersi widnieje błękitna wstęga i gwiazda orderu Orła Białego (przyznanego w 1781 roku) oraz krzyż Legii Honorowej (nadanej w roku 1807). Portre-

¹ R. Mączyński, *Skąd przybył Stanisław Kostka Potocki na uroczystość wręczenia konstytucji Księstwa Warszawskiego? – czyli o kilku wcieleniach jednego portretu* [w:] *Arx Felicitatis. Księga ku czci Profesora Andrzeja Rottermunda w sześćdziesiątą rocznicę urodzin od przyjaciół, kolegów i współpracowników*, Warszawa 2001, s. 487 n.

² H. Skimborowicz, W. Gerson, *Wilanów. Album widoków i pamiątek oraz kopie z obrazów Galerii Wilanowskiej wykonane w Drzeworytni Warszawskiej...*, Warszawa 1877, s. 83 (ilustracja), s. 115 (opis).

³ Informację o istnieniu płótna i zakończeniu prac nad jego odnowieniem oraz udostępnienie wewnętrznego biuletynu z krótką notą na ich temat (*Muzeum – Pałac w Wilanowie. Raport roczny 1999*, Warszawa 2000, s. 27) zawdzięczam Pani Kustoszu Iwicie Birkenmajer. Natomiast za umożliwienie zapoznania się z malowidłem i dokumentacją powstałą w ramach działań konserwatorskich winien jestem podziękowanie Pani Kustoszu Krystynie Gutowskiej-Dudek.

⁴ Obraz – nr inw: Wil. 1233 – namalowany olejno na płótnie o wymiarach 203 x 127 cm, jest eksponowany w wilanowskiej Oranżerii.

⁵ K. Kamieński, *Opis historyczny Konwiktu Warszawskiego księży pijarów*, oprac. R. Mączyński, „Analecta. Studia i Materiały z Dziejów Nauki”, III, 1994, nr 2, s. 100.

1. Portret Stanisława Kostki Potockiego. Drzeworyt K. Wolskiego według rysunku A. Plotrowskiego, opublikowany w: H. Skimborowicz, W. Gerson, *Wilanów. Album widoków i pamiątek oraz kopie z obrazów Galerii Wilanowskiej...*, Warszawa 1877. Fot. Pracownia Reprograficzna Biblioteki Narodowej.

2. Portret Stanisława Kostki Potockiego. Obraz olejny wykonany w 1812 roku w pracowni Marcelego Bacciarellego. W zbiorach Muzeum – Pałac w Wilanowie. Fot. Pracownia Reprograficzna Muzeum – Pałac w Wilanowie.

towny lewą ręką wspiera się o – fragmentarycznie widoczny – wyślaczany stolik, trzymając w dłoni jakiś dokument. Na blacie leży kilka kart papieru i kilka książek, powyżej rozpięta została ciemnozielona kotara zdobiona złotymi frędzlami. Tło pozostało neutralne, schematycznie zaznaczono jedynie fliżową posadzkę.

O podjęciu konserwacji obrazu – po ponad półwieczu utajonej jego egzystencji – zdecydował w większej mierze względ na znaczenie sportretowanej osoby, aniżeli rangę artystyczną malowidła. Prace przeprowadzone zostały w latach 1990-2000, w Pracowni Konserwacji Malarstwa Muzeum – Pałac w Wilano-

wie, a wykonali je: mgr Agnieszka Sędzimir, mgr Ewa Stolarczyk i mgr Roman Orłowski. Stan obrazu przed podjęciem renowacji przedstawiał się następująco: lniane płótno, zszyte z trzech poziomych brytów, było luźno naciągnięte i pofalowane, odwrocie obrazu znaczyło dziesięć lat, którymi już niegdyś naprawiano uszkodzone miejsca, zewnętrzna warstwa werniksu pożółkła, ściemniała i zmatowiała, natomiast warstwa malarska była silnie spękana, a partiami także wykruszona. Prace konserwatorskie objęły zdublowanie płótna, naciągnięcie go na nowy blejtram, usunięcie starego werniksu, wypełnienie ubytków farby w warstwie malarskiej,

dokonanie licznych retuszy i wreszcie ponowne położenie werniksu⁶.

Portret namalowany został w roku 1812 i wtedy też uroczyście odsłonięty w reprezentacyjnej sali Konwiktu Żoliborskiego prowadzonego przez księży pijarów w Warszawie. Powstał – jak donosiła prasa – z inicjatywy zakonników pragnących „okazać publiczny dowód swojej wdzięczności dla senatora-wojewody” i konwiktorów chcących „pozskać zaszczyt współuczniów tak znakomitego męża”⁷. Do zbiorów wilanowskich trafił najpewniej po kasacie zgromadzenia Scholarum Piarum w 1866 roku, zwłaszcza że obecność płótna w pałacu jest udokumentowana dopiero w latach 70-tych XIX stulecia. Obraz – co starałem się naświetlić w moim artykule – namalowany został aby powetować pijarom utratę starszego portretu Potockiego, który „pożyczony do przekopiowania” – „zaginął”. Ów zagubiony konterfekt z XVIII wieku, był przeznaczony do szkolnej galerii najwybitniejszych wychowanków Collegium Nobilium, „którzy później w świecie odznaczyć się potrafili”⁸. Wypożyczony zaś został przez Marcelego Bacciarellego, by posłużyć za wzór przy tworzeniu w latach 1808-1811 zbiorowej sceny *Wzręczenia konstytucji Księstwa Warszawskiego przez Napoleona*, dzieła mającego ozdobić Zamek Królewski w Warszawie⁹.

Dysponując olejnym „oryginałem” portretu Stanisława Kostki Potockiego i drzeworytniczą kopią można ocenić jej walory dokumentalne. Drzeworyt Wolskiego (według przerysu sporządzonego przez Antoniego Piotrowskiego) okazuje się wierniejszy w stosunku do malowidła niż można byłoby sądzić

na podstawie analizy rycin utrwalających inne portrety wilanowskie. Dokonana została niewielka zmiana formatu, gdyż obcięto nieco pasy od góry i od dołu malowidła. Widoczna jest własna inwencja rytownika (lub rysownika) w sposobie fałdowania kotary. Zrezygnował on także z odwzorowania flizowej posadzki na rzecz neutralnego tła. Natomiast w zakresie oddania postaci Potockiego, tudzież szczegółów jego stroju czy atrybutów, przekaz graficzny dość dokładnie podążał za malowidłem. Należy wszakże uczynić dwa zastrzeżenia. Jedno niekorzystne dla Wolskiego – zupełnie nie udało mu się twarz pozbawiona indywidualnych rysów. Drugie korzystne – na drzeworycie poprawił on nieco prawą rękę portretowanego w stosunku do olejnego konterfektu.

Trzeba bowiem stwierdzić, iż obraz nie reprezentuje najwyższej klasy, jest też dziełem nierównym. Sztuywność upozowania senatora-wojewody wypada złożyć na karb silnego oddziaływania konwencji portretowych dawnej Rzeczypospolitej. Identyczny wszakże sposób przedstawienia Potockiego na wizerunku zbiorowym z lat 1808-1811 – dla Zamku Warszawskiego, i tym właśnie indywidualnym z roku 1812 – dla pijarskiego instytutu, pozwolił wysunąć tezę, że w obu przypadkach jego osoba musiała stanowić dosłowny cytat z osiemnastowiecznego konterfektu konwikto-wego. Szczególnie jednak w obrazie wilanowskim razi sposób namalowania rąk. Lewa – zgięta w łokciu, wsparta na stoliku – jest ujęta nie tyle nawet sztywno, co w sposób dalece nienaturalny. Przedramię wygląda jak wyłamane, a wygięcie nadgarstka urąga zasadom anatomii.

⁶ Dokumentacja konserwatorska nr 683: „Stanisław Kostka Potocki”. Malarz nieznan – szkoła polska, początek XIX wieku. Własność: Muzeum – Pałac w Wilanowie. Nr inw.: Wil. 1233, passim.

⁷ „Gazeta Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, XVI, 1812, nr 57 (18 VII), s. 881.

⁸ J.F. Zieliński, *Wspomnienia z tulactwa*, oprac. E. Wróblewska, Warszawa 1989, s. 43.

⁹ Obecnie znane jest tylko własnoręcznie wykonane przez Bacciarellego olejne studium-modello do ostatecznej wersji dzieła, nabyte w 1935 r. do zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie, nr inw. 77936.

Prawa jednak czyni wrażenie jeszcze gorsze – wyciągnięta wzdłuż ciała, zakończona wielką dłonią – z całą jaskrawością ujawnia swą nadmierną długość. Zły efekt potęguje wadliwy skrót barku, sprawiający, iż sylwetka portretowanego staje się nazbyt wąta w ramionach.

Możliwość bezpośredniej oceny walorów malarskich płótna każe wykluczyć domniemanie o autorstwie Marcellego Bacciarellego. Najpewniej zadanie wykonania konterfektu Potockiego dla konwiktu pijarów – w miejsce portretu wypożyczonego do pracowni malarskiej w Zamku i tam zagubionego – zostało przezeń powierzone jednemu z uczniów. Najlepszą partią całego malowidła jest twarz portretowanego: oko żywe, charakterystyczny nos, niedbała, lecz starannie wystudiowana fryzura. Porównanie z innymi wizerunkami Stanisława Kostki Potockiego pozwala stwierdzić, iż trafnie zostały uchwycone cechy fizjonomicznego podobieństwa. Istnieje wszakże znaczny dystans artystyczny między głową Potockiego na portrecie zbiorowym z Zamku Królewskiego (nie wspominając już o znakomitym – z ogromną swobodą malowanym – studium samego popiersia, znanego dziś jedynie z przedwojennej fotogra-

fii)¹⁰ a obrazem z Wilanowa. Pierwszy jest dziełem Bacciarellego, drugi – któregoś z podopiecznych starego mistrza.

Może owego „ucznia” – trzeba wszakże wyraźnie zastrzec, iż jest to wyłącznie domysł nie poparty jakimikolwiek analizami porównawczymi – należałoby upatrywać w osobie Jakuba Lipskiego (1787-1854), „ostatniego wychowanka” Bacciarellego? Jego działalność artystyczna nie jest dostatecznie znana – stwierdzał Tadeusz Dobrowolski w swych rozważaniach nad malarstwem polskim w roku 1957; a choć od owego czasu upłynęło bez mała pół wieku, to sytuacja nie uległa istotnej zmianie¹¹. Są natomiast potwierdzone – jeszcze przez Edwarda Rastawieckiego w biografii spisanej trzy lata po śmierci malarza – bliskie jego związki z zakonem Scholarum Piarum. Był wychowankiem pijarskiej szkoły w Warszawie, gdzie „początki nauk otrzymał”, następnie „kształcił się w zawodzie malarskim pod Bacciarellim”, a wreszcie został „nauczycielem rysunków” w prowadzonej przez pijarów „Szkołe Wojewódzkiej w Łukowie”. Wiadomo też, że „będąc niezamożnym” całe życie „trudnił się dla zarobku kopiowaniem i malowaniem [...] portretów”¹².

¹⁰ Dział Dokumentacji Fotograficznej Muzeum Narodowego w Warszawie, nr neg. 14427.

¹¹ T. Dobrowolski, *Nowoczesne malarstwo polskie*, t. 1, Wrocław 1957, s. 182. Opracowanie najnowsze: J. Białynicka-Birula, *Lipski Jakub* [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze – rzeźbiarze – graficy*, red. J. Derwojed, t. 5, Warszawa 1993, s. 114 n.

¹² E. Rastawiecki, *Słownik malarzów polskich tudzież obcych w Polsce osiadłych lub czasowo w niej przebywujących*, t. 3, Warszawa 1857, s. 307 n.

ADDITIONAL NOTE TO THE ARTICLE
"ON SEVERAL INCARNATIONS
OF ONE PORTRAIT"
OF STANISŁAW KOSTKA POTOCKI.
SUMMARY

When I was in the process of writing my article, which was to be included in the book *Arx Felicitatis* (Warsaw 2001), issued to pay tribute to prof. Andrzej Rottermund, I was absolutely convinced that the portrait of Stanisław Kostka Potocki, painted in 1812 for Piarist fathers, had been definitely lost. As it occurred later, it has been housed in the Wilanów Palace Museum (Inventory No Wil. 1233), although it was never displayed due to its bad condition. At the moment it is

being exhibited in the orangery building.

The painting is of low qualities and very little artistic value. Therefore, it is rather unlikely to be the work by Marcello Baciarelli. Perhaps then, the work – being a copy of the effigy from 18th century – was painted by one of his pupils, namely Jakub Lipski (1787 – 1854), related to Piarist fathers, who made living as a copist of painted portraits.